

НАВЧАЛЬНО-МОВЛЕННЕВА СИТУАЦІЯ ПРИ ФОРМУВАННІ ЛІНГВОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У НАВЧАННІ ЧИТАННЯ ІНШОМОВНИХ ТЕКСТІВ

У статті розкривається сутність поняття "навчально-мовленнева ситуація" в контексті формування у майбутніх учителів іноземної мови лінгвосоціокультурної компетентності в процесі навчання читання іноземних текстів. Розглядаються її складові з урахуванням специфіки ситуативності опосередкованого спілкування. Пропонується типологія навчально-мовленневих ситуацій рецепції за критеріями, що доповнюють один одного. Уточнюються функції навчально-мовленневої ситуації та висувається низка відповідних вимог.

Ключові слова: навчально-мовленнева ситуація, лінгвосоціокультурна компетентність, читання, іноземні тексти, майбутні вчителі іноземної мови.

Курс України на інтеграцію у світове співтовариство визначає стратегічний орієнтир мовної політики вищих навчальних закладів (ВНЗ) у галузі навчання іноземних мов (ІМ) – підготувати студентів до міжкультурного спілкування, що передбачає інтегроване формування компетентностей у всіх видах мовленнєвої діяльності та лінгвосоціокультурної компетентності (ЛСК). Однією з умов оволодіння іноземною мовленнєвою комунікацією є використання навчально-мовленневих ситуацій (НМС), що забезпечує максимально можливу орієнтацію на активне мовленнєве спілкування в навчальному процесі та одночасно цілеспрямовану роботу щодо розвитку вмінь та вдосконалення навичок.

Проблема використання НМС у процесі навчання ІМ широко представлена в методичній літературі. У працях більшості вчених (М. Л. Вайсбурд, Є. І. Вишневецький, Ж. Є. Войнова, М. В. Ляховицький, Р. П. Мільруд, Ю. І. Пассов, Г. В. Рогова, В. Л. Скалкін та ін.) ґрунтовно досліджено методику використання НМС під час навчання іноземного говоріння. Деякі дослідники (М. Л. Вайсбурд, Є. І. Вишневецький, Т. В. Карих, М. В. Ляховицький, Л. О. Чернявська) розглядають роль НМС і при навчанні аудіювання та читання, наголошуючи на суттєвій відмінності ситуацій рецепції від ситуацій, що лежать в основі навчання експресивного мовлення. Проте, на нашу думку, низка питань, що стосуються використання НМС, зокрема, при інтегрованому формуванні мовленнєвої компетентності в читанні та ЛСК, залишається не розглянутою. Отже метою нашої статті є розкриття поняття НМС у контексті формування у майбутніх учителів ІМ ЛСК у навчанні читання іноземних текстів, їхня типологія, уточнення функцій та визначення вимог до таких ситуацій.

ЛСК при навчанні читання іноземних текстів – це сукупність лінгвосоціокультурних знань, навичок і вмінь, що забезпечує здатність студентів орієнтуватися в структурно-смісловій організації іноземного тексту певного функціонального стилю, розпізнавати, адекватно розуміти та критично інтерпретувати експліцитну й імпліцитну лінгвосоціокультурну інформацію, що міститься в ньому. Одним із факторів, що впливають на сприйняття та інтерпретацію тексту, виступає тимчасова аперцепція, джерелом якої є ситуація спілкування [1, с. 24]. Ситуація визначає рівень інтересу читача до змісту тексту та спрямованість його уваги на певні аспекти тексту, т.б. потребу в опосередкованому спілкуванні та цільову установку [2, с. 91]. Саме тому в процесі формування ЛСК у навчанні читання іноземних текстів доцільно створювати модель ситуації опосередкованого міжкультурного спілкування. Під НМС читання при формуванні ЛСК ми розуміємо модель такої сукупності обставин, умов і відносин, яка забезпечує цілеспрямоване сприйняття лінгвосоціокультурної інформації у конкретному тексті, спираючись на сформовані чи актуалізовані комунікативно-пізнавальні потреби студентів-реципієнтів. На відмінну від ситуацій продукції, НМС рецепції – це пізнавально-проблемна ситуація, в основі формування якої лежить більш загальна задача, що розв'язує студент [2, с. 93].

Моделюючи ситуативність опосередкованого спілкування в умовах навчання, необхідно враховувати її специфіку, яка, на думку Л. О. Чернявської, полягає в її трьохфазності. Ситуативність у своєму розвитку проявляється 1) в дотекстовій проблемній ситуації, 2) в ситуації взаємодії читача з текстом при виконанні самої діяльності читання та 3) в ситуації, що передбачає реакцію на прийнятий умовивід. Відповідно до цих фаз виділяються фактори, що визначають ситуативність опосередкованого спілкування [8, с. 22-23]. У нашому випадку ситуативність опосередкованої міжкультурної комунікації визначається поставленою комунікативною задачею, характером тексту з точки зору його лінгвосоціокультурного потенціалу, видом читання й можливою сферою використання отриманої лінгвосоціокультурної інформації. Ці фактори, на нашу думку, знаходять своє відображення у змісті структурних компонентів НМС читання при формуванні ЛСК.

Розглядаючи *складові НМС*, ми спираємося на дослідження М. Л. Вайсбурд [2], М. В. Ляховицького та Є. І. Вишневіського [6]. У НМС для формування ЛСК при навчанні читання слід указати (більш або менш експліцитно) суб'єкт, предмет, ставлення суб'єкта до предмета й умови комунікації. Уточнюючи зміст цих компонентів у межах нашого дослідження, ми враховуємо розглянуті вище фактори, які визначають ситуативність опосередкованого міжкультурного спілкування. Отже, під суб'єктом НМС ми розглядаємо студента, який виконує "я-роль" або уявну роль. Предметом НМС виступає нова та актуальна лінгвосоціокультурна інформація, що знаходить відображення в змісті тексту. Ставлення суб'єкта до предмета визначається через комунікативне завдання проблемного характеру, яке містить цільову установку на інформаційну переробку тексту та окреслює сферу безпосереднього використання отриманої інформації або дає установку на її запам'ятовування та зберігання, на виявлення перспектив її використання. Умови опосередкованої комунікації визначаються організацією мовленнєвого контакту, тобто видом читання та мовленнєвою підтримкою в разі необхідності. Шляхом варіювання змісту складових викладач може моделювати різні типи НМС, які доцільно використовувати при формуванні ЛСК у навчанні читання іншомовних текстів.

Ми пропонуємо класифікувати НМС за двома критеріями, що доповнюють один одного. Так, урахувавши співвіднесеність між комунікативно-пізнавальними потребами студентів та лінгвосоціокультурним потенціалом тексту, ми розрізняємо реально існуючі, реально значущі й уявні НМС [2, с. 94-95]. Реально існуючі ситуації створюються при читанні іншомовних текстів, зміст яких відповідає наявній у студентів комунікативно-пізнавальній потребі у лінгвосоціокультурній інформації. Ці ситуації спрямовані на актуалізацію цієї потреби та створення установки на її забезпечення. Реалізація реально значущих НМС пов'язана з використанням студентами отриманої лінгвосоціокультурної інформації при виконанні (ре)продуктивних дій на аудиторному занятті або під час виконання домашньої чи самостійної роботи. Уявні ситуації створюються з метою пристосування процесу формування та розвитку необхідних лінгвосоціокультурних вмінь до ролей, які виконують студенти, до комунікативного завдання, до умов сприйняття змісту іншомовних текстів.

Відповідно до навчальної мети, що реалізується при формуванні ЛСК на матеріалі іншомовного тексту, ми виділяємо орієнтувальні, пізнавальні, оціночні та компаративні НМС читання. Створення орієнтувальних НМС передбачає формування та розвиток у студентів умінь визначити смислові компоненти (тему та головну думку) тексту з опорою на його структуру, адекватно розуміти виражену графічно чи образно інформацію про англomовні реалії, прогнозувати лінгвосоціокультурний зміст іншомовного тексту за його структурною(ими) частиною(ами). Мета використання пізнавальних НМС полягає в формуванні та розвитку вмінь, пов'язаних із адекватним розумінням лінгвосоціокультурної інформації на рівні значення при читанні іншомовного тексту, т.б. її виділення, співвіднесення та узагальнення. Оціночні НМС спрямовані на формування та розвиток умінь коректно інтерпретувати лінгвосоціокультурну інформацію на рівні смислу шляхом відновлення авторського бачення та пізнання дійсності з опорою на контекст твору та наявні фонові знання, досвід, асоціації тощо. Компаративні НМС мають на меті формування та розвиток умінь виявляти загальне та відмінне між двома культурними картинками світу: наявною у свідомості студента та відображеною в іншомовному тексті.

Різні типи НМС в своїй сукупності мають забезпечити реалізацію основних функцій НМС при формуванні ЛСК у навчанні читання іншомовних текстів. Спираючись на дослідження М. Л. Вайсбурд (2001), Ж. Є. Войнової (1999) та Ю. І. Пасова (1989), ми виділяємо такі *функції НМС* рецепції при формуванні ЛСК:

1) НМС як спосіб мотивації мовленнєво-розумової діяльності учнів при читанні іншомовних текстів із лінгвосоціокультурним потенціалом [2, с. 40; 7, с. 48-49].

Умотивований характер мовленнєвих дій студентів у процесі опосередкованого спілкування забезпечується "опредмеченою" комунікативно-пізнавальною потребою [4, с. 45]. Виходячи зі специфіки навчального процесу при формуванні ЛСК, ми розглядаємо джерелом опосередкованого спілкування комунікативно-пізнавальну потребу студента-читача в цікавій, новій та актуальній лінгвосоціокультурній інформації. У навчальних умовах цю потребу, як правило, доводиться стимулювати та конкретизувати шляхом створення ситуації, яка мотивує цілеспрямоване та особистісно значуще розв'язання поставленого комунікативного завдання. При цьому не слід недооцінювати потенціал НМС, створених у контексті майбутньої професійної діяльності студентів педагогічних вишів, які забезпечують активне ставлення до переробки інформації, що міститься в тексті.

2) НМС як спосіб функціонального оволодіння студентами елементами іншомовної культури при читанні [3].

Розв'язання комунікативного завдання, обумовленого НМС, забезпечує залучення студентів до активної мовленнєвої та розумової діяльності на основі певного лінгвосоціокультурного матеріалу, а відтак і засвоєння отриманої інформації. Слід наголосити, що студенти не просто накопичують отримані лінгвосоціокультурні (соціолінгвістичні, соціокультурні, соціальні) знання, а оволодівають ними функціонально, т.б. у них формуються навички та вміння, які забезпечують здатність студентів орієнтуватися в структурно-смисловій організації іншомовного тексту, розпізнавати, адекватно розуміти та критично інтерпретувати вербальну та невербальну лінгвосоціокультурну інформацію, що він містить.

3) НМС як умова для розвитку вмінь і вдосконалення навичок ЛСК при навчанні читання іншомовних текстів [7, с. 48-49].

НМС містить комунікативне завдання, обумовлює особистісну мотивацію мовленнєвих дій студентів, що є обов'язковими умовами для розвитку мовленнєвих умінь [7, с. 66]. Крім того, розмаїття та варіативність НМС забезпечують формування таких якостей уміння, як динамічність, комбінування та експромтність. Варіативність НМС при формуванні ЛСК у процесі читання забезпечує також формування здатності навички включатися у нові ситуації та сприяє вдосконаленню взаємодії навичок у вмінні.

4) програмуюча функція [2, с. 38-40].

НМС рецепції створює сприятливі умови для самостійної, творчої і в той же час запланованої викладачем участі студентів у акті опосередкованого іншомовним текстом спілкування. Варіюючи складові НМС, викладач програмує мовленнєво-розумову діяльність учнів при інформаційній переробці змісту тексту: допомагає студенту визначити лінгвосоціокультурні об'єкти, на які слід звернути увагу, рівень розуміння, ступінь глибини проникнення в смисл тексту та окреслює майбутню діяльність з отриманою інформацією.

5) освітня функція [2, с. 43].

НМС рецепції при формуванні ЛСК створює умови для акультурації особистості, оскільки при читанні іншомовних текстів із лінгвосоціокультурним потенціалом студенти засвоюють елементи іншої культури, субкультури, картини світу опосередковано. Відтак НМС можна розглядати як засіб формування особистості на межі культур чи вторинної мовної особистості, становлення якої є стратегічною метою викладання ІМ у ВНЗ на сучасному етапі розвитку методики навчання ІМ.

Ураховуючи розглянуті функції НМС, ми виділяємо низку *вимог*, яким має відповідати НМС читання при формуванні у майбутніх учителів ІМ ЛСК: 1) умотивованість; 2) проблемність; 3) лінгвосоціокультурна спрямованість; 4) новизна; 5) професійна спрямованість.

Розглянемо зміст цих вимог, виходячи зі специфіки навчального процесу в аспекті порушеної проблеми. Умотивованість НМС рецепції забезпечується шляхом формування нової чи актуалізації вже наявної комунікативно-пізнавальної потреби студентів у лінгвосоціокультурній інформації. З цією метою при моделюванні НМС викладач має враховувати провідні для певного контингенту студентів сфери діяльності, їхні інтереси, вподобання тощо, для визначення яких доречно провести попереднє анкетування студентів.

Забезпечення комунікативно-пізнавальних потреб, створення установки на цілеспрямоване сприйняття певного тексту з опорою на ці потреби можливо за умови створення проблемної НМС рецепції [2, с. 93]. Характерною ознакою проблемної ситуації є наявність протиріччя між знаннями або вміннями, якими володіє студент, та тими, що необхідні йому для вирішення поставленого завдання. Невідомим компонентом у структурі діяльності студента-читача можуть бути способи лінгвосоціокультурного пізнання вираженої в тексті іншомовної дійсності, результат цього пізнання (лінгвосоціокультурні знання) або реакція на отриману інформацію. Для створення проблемної НМС викладач може використовувати різні прийоми, а саме: 1) підвести студентів до протиріччя та запропонувати їм самим знайти спосіб його розв'язання; 2) ознайомити студентів із різними точками зору на певне питання; 3) запропонувати студентам розглянути проблему з різних позицій; 4) спонукати студентів до порівняння, узагальнення, висновків, співставлення різних фактів тощо; 5) запропонувати конкретні запитання (на узагальнення, обґрунтування, конкретизацію тощо) [5, с. 144-145].

Наступна вимога до НМС – новизна. Наявність елементу новизни забезпечується шляхом варіювання змісту структурних компонентів НМС: ролі студента, соціокультурної тематики текстового матеріалу, комунікативного завдання та умов комунікації. У цьому випадку новизна виступає як основа для формування динамічності вмінь та гнучкості навичок ЛСК під час навчання читання.

Згідно з вимогою "лінгвосоціокультурна спрямованість" НМС спрямовує комунікативно-пізнавальну діяльність студента під час читання іншомовного тексту на вилучення, запам'ятовування та подальше використання лінгвосоціокультурної інформації, в результаті чого відбувається розвиток умінь та вдосконалення навичок ЛСК.

Остання з визначених нами вимог до НМС "професійна спрямованість" є факультативною, оскільки формування професійно орієнтованої комунікативної компетентності не є предметом нашого дослідження. Відповідно до цієї вимоги в НМС моделюються професійні проблеми та типові професійні завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійної педагогічної діяльності вчителів ІМ. Використання таких ситуацій при читанні іншомовних текстів із лінгвосоціокультурним потенціалом сприяє інтегрованому формуванню ЛСК та професійно значущих комунікативних умінь майбутніх учителів ІМ.

Ураховуючи розглянутих вимог при моделюванні НМС різних типів забезпечує активну та цілеспрямовану інформаційну переробку іншомовних текстів із лінгвосоціокультурним потенціалом.

Таким чином, ми визначили сутність та структуру НМС читання при формуванні у майбутніх учителів ІМ ЛСК, запропонували та охарактеризували типологію НМС, з'ясували їхні функції у навчальному процесі, реалізація яких забезпечується дотриманням низки вимог до НМС. Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо у дослідженні проблеми динаміки використання НМС читання на різних етапах формування ЛСК.

Використані джерела

1. Азимов Э. Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – Санкт-Петербург : "Златоуст", 1999. – 472 с.

2. Вайсбурд М. Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке / М. Л. Вайсбурд : учеб. пособие [для проведения спецкурса по обучению иноязычному общению в системе повышения квалификации учителей]. – Обнинск : Титул, 2001. – 128 с.
3. Войнова Ж. Е. Использование учебно-речевых ситуаций со страноведческой направленностью при обучении говорению студентов II курса языкового факультета педагогического вуза : на материале английского языка : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 [Электронный ресурс] / Ж. Е. Войнова. – Петрозаводск, 1999. – 164 с. // Режим доступа : www.disscat.com/content/ispolzovanie-uchebno-rechevykh-situatsii-so-stranovedcheskoi-napravlennosti-pri-obuchenii-g (дата обращения 25.08.2016 р.) – Название с экрана.
4. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. – Москва : Просвещение, 1991. – 222 с.
5. Коньшева А. В. Английский язык. Современные методы обучения / А. В. Коньшева. – Минск : ТетраСистемс, 2007. – 352 с.
6. Ляховицкий М. В. Структура речевой ситуации и её реализация в учебно-воспитательном процессе / М. В. Ляховицкий, Е. И. Вишневский // Иностранные языки в школе. – 1984. – № 2. – С. 18–23.
7. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е. И. Пассов. – Москва : Русский язык, 1989. – 276 с.
8. Чернявская Л. А. Роль коммуникативных задач и учёт ситуаций общения при обучении чтению / Л. А. Чернявская // Иностранные языки в школе. – 1986. – № 3. – С. 20–25.

Бирюк О. В.

УЧЕБНО-РЕЧЕВЫЕ СИТУАЦИИ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ЛИНГВОСОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ЧТЕНИЮ ИНОЯЗЫЧНЫХ ТЕКСТОВ

В статье раскрывается сущность понятия "учебно-речевая ситуация" в контексте формирования у будущих учителей иностранного языка лингвосоциокультурной компетентности в процессе обучения чтению иноязычных текстов. Рассматриваются её структурные компоненты с учётом специфики ситуативности опосредованного общения. Предлагается типология учебно-речевых ситуаций рецепции по критериям, дополняющим друг друга. Уточняются функции учебно-речевых ситуаций и выдвигаются соответствующие требования.

Ключевые слова: учебно-речевая ситуация, лингвосоциокультурная компетентность, чтение, иноязычный текст, будущие учителя иностранного языка.

Вирчук О. V.

COMMUNICATIVE SITUATIONS IN THE PROCESS OF DEVELOPING LINGUA-SOCIOCULTURAL COMPETENCE WHILE READING TARGET LANGUAGE TEXTS

Future teachers' of English success in cross-cultural communication through texts much depends on their ability to orient in the text structure, recognize, understand and critically interpret both explicit and implicit cultural information. One of the factors affecting the reading comprehension and interpretation is the communication situation that stirs up the readers' interest and makes them focus on certain cultural aspects of the text. Thus, it is necessary to design communication situations in the process of developing lingua-sociocultural competence while reading target language texts.

While designing the communication situation the teacher has to make more or less explicit such its elements as: the participant, the topic, the participant's attitude towards the topic and the communication context.

Communication situations are classified according to two criteria. Firstly, taking into consideration the correlation between the reader's needs and the text cultural potential there are three types of communication situations: 1) situations that arouse students' cognitive needs for cultural information of the text; 2) situations that encourage students to use cultural information from the text in (re)production; 3) imaginary situations. Secondly, communication situations can be divided into four types according to the reader's purpose of interaction with the text; they are orientative, cognitive, evaluative, and comparative. The communication situation of each type has a set of functions such as: 1) to foster students' reading motivation; 2) to encourage students to acquire the target language culture; 3) to develop students' lingua-sociocultural skills; 4) to guide students' reading comprehension; 5) to educate students about the target language culture.

Thus, designing communication situations will help students not only increase their reading comprehension, but also understand the target language culture better.

Key words: communication situation, lingua-sociocultural competence, reading, future teachers of English, cultural information.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2016